

Лекція 3. РОЗЧИНИ ТА РОЗЧИННІСТЬ. СПОСОБИ ВИРАЗУ КОНЦЕНТРАЦІЇ РОЗЧИНІВ

План

1. Класифікація розчинів
2. Теплові явища при розчиненні. Гідратна теорія розчинів Д.І.Менделєєва
3. Розчинність газів, рідин, твердих речовин
4. Чинники, що впливають на розчинність газів у рідинах
5. Розчинність рідин у рідинах
6. Розчинність твердих речовин у рідинах
7. Способи вираження концентрації розчинів
8. Константа дисоціації
9. Іонний добуток води, водневий показник (рН)

Класифікація розчинів

Розчин – дво- або багатокомпонентна гомогенна, термодинамічно стійка система, склад якої може безперервно змінюватися у межах визначених розчинністю. У більшості випадків, компонент, якого у розчині більше, називається розчинником, інший компонент – розчиненою речовиною. У залежності від агрегатного стану розчинника і розчиненої речовини розрізняють: газоподібні розчини (повітря), рідкі розчини (водні розчини солей), тверді розчини (чавун). У рідких розчинах розчинником є рідини. У залежності від типу розчинника розрізняють водні розчини (розчинник – вода) і неводні розчини (розчинники бензол, спирт, хлороформ, та ін.). У медицині і фармації найважливішими є водні розчини. Завдяки своїм унікальним властивостям (велика теплоємність, дипольний момент, поверхневий натяг) вода є прекрасним розчинником, яка забезпечує в організмі людини процеси всмоктування і переміщення поживних речовин у організмі.

Табл.12. Класифікація розчинів

№ п/п	Класифікаційна ознака	Якісна характеристика розчинів
1	Розмір частинок	1. Істинний (менше 1 нм) 2. Колоїдний (1-100 нм) 3. Грубодисперсний (більше 100 нм)
2	Кількість розчиненої речовини	1. Концентрований - розчин, що містить розчинену речовину в кількості, яку можна порівняти з кількістю розчину. 2. Розбавлений – розчин, що містить відносно
		низький вміст розчиненої речовини (далекій до насичення)
3	Міра розчинності	1. Насичений - розчин, у якому речовина більше не розчиняється за даної температури. 2. Ненасичений - розчин, у якому речовина ще може розчинятися за даної температури. 3. Пересичений розчин - розчин, який містить речовини більше, ніж в насиченому розчині. Ці розчини дуже нестійкі

Теплові явища при розчиненні. Гідратна теорія розчинів Д.І.Менделєєва

Розчинення - складний фізико-хімічний процес. Вперше ідею про хімічний характер процесів розчинення висунув Д. І. Менделєєв у розробленій ним хімічній (гідратній) теорії розчинів (1887 р.), згідно якої під час утворення розчинів відбуваються не тільки фізичні, а й хімічні процеси. Згідно фізичної теорії розчинів, яку запропонували Я. Вант-Гофф (1852-1911) і С. Арреніус (1859-1927) процес розчинення розглядався як простий розподіл однієї речовини у іншій без будь-якої взаємодії між розчиненою речовиною і розчинником. Сучасна теорія розчинів узагальнює ці два напрямки. Руйнування структури речовини, що розчиняється і розподіл її частинок між молекулами розчинника - це фізичний процес. Одночасно відбувається взаємодія молекул розчинника з частинками речовини, яка розчиняється, тобто хімічний процес. У результаті цієї взаємодії утворюються сольвати - продукти змінного складу, які утворюються при хімічній взаємодії частинок розчинюваної речовини з молекулами розчинника. Якщо розчинником є вода, то сольвати, які утворюються називаються гідратами. Процес утворення сольватів називається сольватацією. Процес утворення гідратів - гідратацією. Гідрати деяких речовин можна виділити в кристалічному стані при випарюванні розчинів. Кристалічні речовини які містять молекули води, називаються кристалогідратами. Вода, яка входить в склад кристалогідратів, називають кристалізаційною водою. Доказом фізико-хімічного характеру процесу розчинення є теплові ефекти при розчиненні, тобто виділення або поглинання теплоти. Ентальпією розчинення називається теплота, що виділяється або поглинається при розчиненні 1 моля речовини. Тепловий ефект розчинення зумовлений двома процесами - руйнуванням кристалічної решітки речовини і гідратацією молекул або йонів розчиненої речовини розчинником. Якщо енергія руйнування кристалічної ґратки більша ніж енергія сольватації, то при розчиненні тепло поглинається (NaNO_3 , NH_4NO_3 , KCl , K_2SO_4 , KNO_2), якщо енергія руйнування менша, ніж енергія сольватації, то тепло виділяється (NaOH , AgNO_3 , H_2SO_4 , ZnSO_4).

Розчинність газів, рідин, твердих речовин

Під розчинністю розуміють здатність речовини розчинятися у тому чи іншому розчиннику. Кількісно розчинність (k_s) визначається як маса речовини, яка міститься в 100г розчинника за даної температури. Речовини за розчинністю у воді класифікують на: добре розчинні ($k_s > 1$) - нітрати, цукор, спирт; малорозчинні ($k_s = 0,1 - 1$) - гіпс, бензол, азот; нерозчинні ($k_s < 0,1$) - більшість карбонатів, фосфатів, скло. Розчинність речовин залежить від природи розчинника, природи розчиненої речовини, температури, тиску (для газів).

Чинники, що впливають на розчинність газів у рідинах

1. Природа газу, природа розчинника (N_2 і NH_3 мають різну розчинність).
 2. Тиск. Описується законом Генрі-Дальтона: розчинність газу в рідинах при сталій температурі прямопропорційна парціальному тиску цього газу: $C(x) = K \cdot P(x)$ (гірська хвороба, кесонна хвороба).

3. Температура. Описується рівнянням Клаузіуса-Клапейрона (розчинність газів при сталому тиску зменшується з підвищенням температури):

$$\ln N_1/N_2 = -\Delta H/R \cdot (1/T_2 - 1/T_1),$$

де N -мольні частки газу за T_1 і T_2 , ΔH - теплота розчинення 1 моля газу

4. Наявність електроліту у розчині. Описується законом Сеченова (розчинність газів у розчинах електролітів порівняно з чистим розчинником зменшується - висолювання газів):

$$S = S_0 e^{-kC},$$

де S (S_0) – розчинність у розчині з концентрацією C (у воді), k - const, залежить від природи компонентів і T .

Розчинність рідин у рідинах

Залежно від взаємної розчинності рідини поділяють на: а) практично нерозчинні (бензин-вода); б) обмежено розчинні (ефір-вода) (розчинність залежить від температури та тиску); в) необмежено розчинні (етанол-вода) Під час розчинення однієї рідкої речовини в іншій мають місце такі особливості:

1. Більшість неполярних рідин органічної природи необмежено змішується одна з одною, але вони практично не розчиняються в полярних розчинниках (подібне розчиняється в подібному).

2. При змішуванні двох рідин об'єм змінюється дуже мало (на 1-4%), тому тиск не впливає на цей процес.

3. Змішування двох рідин найчастіше супроводжується ендотермічним ефектом, тому з підвищенням температури взаємна розчинність збільшується.

4. Якщо у двофазну систему, що складається з рідин, які не розчиняються одна в одній, внести будь-яку третю речовину, що в них розчиняється, то вона розподіляється в обох фазах відповідно до її розчинності в кожній з них. Відношення концентрації цієї речовини в розчинниках А і В називається коефіцієнтом розподілу: $K = C_A/C_B$ (закон розподілу Нернста).

5. Розчинність багатьох рідин одна в одній значно зменшується в присутності солей і деяких інших речовин (ефект висолювання).

Розчинність твердих речовин у рідинах

Під час розчинення твердої речовини в рідині мають місце такі особливості:

1. Розчинність твердих речовин у рідині визначається природою розчинника і речовини, що розчиняється. Полярні розчинники добре розчиняють тверді полярні речовини і погано – неполярні.

2. Розчинення більшості твердих тіл супроводжується охолодженням системи, тому з підвищенням температури збільшується.

Способи вираження концентрації розчинів

Уміст речовини у розчині виражають за допомогою розмірних величин - концентрацій та безрозмірних величин - часток. Концентрацією називається кількість розчиненої речовини, що міститься в одиниці об'єму або маси розчину або розчинника.

1. Молярна концентрація (С):
$$C(x) = \frac{v(x) \cdot 1000}{V(p - ну, мл)} = \frac{m(x) \cdot 1000}{M(x) \cdot V(p - ну, мл)}$$

2. Молярна концентрація еквівалента, нормальна концентрація (N).

$$N(x) = \frac{v_{екв}(x) \cdot 1000}{V(p - ну, мл)} = \frac{m(x) \cdot 1000}{E(x) \cdot V(p - ну, мл)}, \text{ де } E = M(x)/f_{екв}$$

3. Моляльна концентрація (b):
$$b(x) = \frac{v(x) \cdot 1000}{m(p - ка, г)} = \frac{m(x) \cdot 1000}{M(x) \cdot m(p - ка, г)}$$

4. Масова частка (ω):

$$\omega(x) = \frac{m(x) \cdot 100\%}{m(p - ну)} = \frac{m(x) \cdot 100\%}{\rho(p - ну) \cdot V(p - ну)} = \frac{m(x) \cdot 100\%}{m(x) + m(p - ка)}$$

5. Титр (Т):
$$T(x) = \frac{m(x)}{V(p - ну)}$$

6. Об'ємна частка (φ):
$$\varphi(x) = \frac{V(x) \cdot 100\%}{V(p - ну)}$$

7. Масово-об'ємна частка (ω_φ):
$$\omega_\varphi(x) = \frac{m(x) \cdot 100\%}{V(p - ну)}$$

Табл.13. Взаємозв'язок між способами вираження складу розчинів

Способи вираження складу	ω	$C(x)$, моль/л	$N(x)$, моль-екв/л	T , г/мл
ω	—	$C(x) \cdot M(x)$ $\omega(x) = \frac{\quad}{10 \cdot \rho}$	$N(x) \cdot E(x)$ $\omega(x) = \frac{\quad}{10 \cdot \rho}$	$100 \cdot T$ $\omega(x) = \frac{\quad}{\rho}$
$C(x)$, моль/л	$10 \cdot \rho \cdot \omega$ $C(x) = \frac{\quad}{M(x)}$	—	$N(x)$ $C(x) = \frac{\quad}{Z(x)}$	$1000 \cdot T$ $C(x) = \frac{\quad}{M(x)}$
$N(x)$, моль-екв/л	$10 \cdot \rho \cdot \omega$ $N(x) = \frac{\quad}{E(x)}$	$N(x) = (x) \cdot C(x)$	—	$1000 \cdot T$ $N(x) = \frac{\quad}{E(x)}$
T , г/мл	$\rho \cdot \omega$ $T(x) = \frac{\quad}{100}$	$C(x) \cdot M(x)$ $T(x) = \frac{\quad}{1000}$	$N(x) \cdot E(x)$ $T(x) = \frac{\quad}{1000}$	—

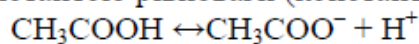
Константа дисоціації ($K_{\text{дис}}$)

Характеризує слабкі електроліти і є відношенням добутку концентрацій утворених йонів до концентрації електроліту з урахуванням стехіометричних коефіцієнтів.

Для рівняння $HA \leftrightarrow X^+ + A^-$ запишеться:

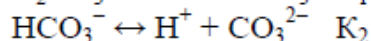
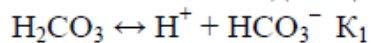
$$K_{\text{дис}} = \frac{[X^+][A^-]}{[HA]}$$

Дисоціація слабких електролітів є процесом рівноважним, який характеризується константою рівноваги (константа дисоціації).

$$K_{\text{дис}} = \frac{[CH_3COO^-] \cdot [H^+]}{[CH_3COOH]}$$

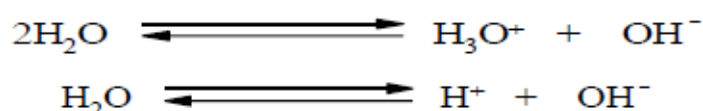
Дисоціація може бути ступеневою. У цьому випадку кожен ступінь характеризується своєю константою дисоціації.

або в загальному вигляді: $K_{\text{зар}} = \frac{[CO_3^{2-}] \cdot [H^+]^2}{[H_2CO_3]}$

ЙОННИЙ ДОБУТОК ВОДИ. ВОДНЕВИЙ ПОКАЗНИК

Вода є речовиною, яка в залежності від умов може бути або кислотою або основою. Такі речовини називаються *амфолітами*.

За законом дії мас:

$$K_{\partial} = \frac{[\text{H}^+] \cdot [\text{OH}^-]}{[\text{H}_2\text{O}]} \quad \text{або ж} \quad K_{\text{дис}} \cdot [\text{H}_2\text{O}] = [\text{H}^+] \cdot [\text{OH}^-]$$

Враховуючи, що $K_{\text{дис}}$ води дорівнює $1,8 \cdot 10^{-16}$, а рівноважна концентрація води є величина стала, добуток двох констант буде новою константою:

$$K_{\text{H}_2\text{O}} = K_{\text{дис}} \cdot [\text{H}_2\text{O}] = 1,8 \cdot 10^{-16} \cdot 55,56 = 1 \cdot 10^{-14}$$

Постійна $K_{\text{H}_2\text{O}}$ називається *йонним добутком води*. Вказаний добуток за даної температури є величина постійна:

$$[\text{H}^+] = [\text{OH}^-] = 1 \cdot 10^{-7} \text{ моль/л.}$$

Зміна концентрації одного йону не може відбуватись без зміни концентрації іншого. Співвідношення концентрацій вільних гідроген- та гідроксил-йонів визначає активну реакцію розчину: вільні йони Гідрогену визначають активну кислотність, а вільні гідроксильні йони – активну лужність середовища.

Розчини, в яких $[\text{H}^+] = [\text{OH}^-]$ називають нейтральними;
розчини з $[\text{H}^+] > [\text{OH}^-]$ ($> 1 \cdot 10^{-7}$ моль/л) називають кислими;
з $[\text{H}^+] < [\text{OH}^-]$ ($< 1 \cdot 10^{-7}$ моль/л) - лужними.

Враховуючи, що концентрації йонів в розчині є величинами дуже малими (числа з від'ємними показниками ступеня), для характеристики реакції середовища було запропоновано використовувати відповідний показник концентрації йонів – *водневий показник рН* (potens hidrojen – «сила Гідрогену») - величина, що чисельно дорівнює від'ємному десятковому логарифму молярної концентрації йонів Гідрогену: $\text{pH} = -\lg[\text{H}^+]$ і відповідно $\text{pOH} = -\lg[\text{OH}^-]$.

При 25°C: $\text{pH} + \text{pOH} = 14$,
при 36,6°C $\text{pH} + \text{pOH} = 13,6$.

Табл. 15. Значення концентрацій йонів Гідрогену та рН за різних реакцій середовища

$[H^+]$, моль/л	рН	Реакція середовища
Від 10^{-1} до 10^{-3}	1-3	сильнокисла
Від 10^{-3} до 10^{-7}	3-7	слабокисла
10^{-7}	7	нейтральна
Від 10^{-7} до 10^{-11}	7-11	слабколужна
Від 10^{-11} до 10^{-14}	11-14	сильнолужна

Водневий показник широко використовують в діагностичній, санітарно-гігієнічній і фармакологічній практиці для характеристики кислотно-основних властивостей біологічних середовищ, контролю за станом стічних і питних вод, лікарських препаратів. Значення рН фізіологічних рідин наведені в табл. 16.

Табл.16.Значення рН фізіологічних рідин

Рідина людського організму	Оптимальне значення рН	Можливі коливання
Шлунковий сік	1,65	0,8-2,5
Сеча	5,80	5,0-6,5
Сік відділу товстого кишківника	6,10	-
Сік тонкого кишківника	6,51	5,-7-7,07
Слина	6,75	5,6-7,9
Жовч	6,80	5,6-8,0
Плазма крові	7,40	7,36-7,44
Піт	7,40	7,20-7,80
Спинно-мозкова рідина	7,60	7,35-7,80
Сльозова рідина	7,70	7,6-7,8
Сік підшлункової залози	8,80	8,6-9,0

Для розчинів сильних й слабких кислот і основ величину рН можна розрахувати теоретично, якщо відома концентрація.

Для концентрованих розчинів сильних електролітів замість концентрації використовують активність.

Для розбавлених розчинів сильних електролітів:

$$[H^+] = C_a, [OH^-] = C_b$$

Для розбавлених розчинів слабких кислот:

$$[H^+] = \sqrt{K_d \cdot C_a}, \text{ а } pH = 1/2(pK_d - \lg C_a)$$

Для розбавлених розчинів слабких основ:

$$[OH^-] = \sqrt{K_d \cdot C_b}, \text{ а } pH = 14 - 1/2(pK_d + \lg C_b)$$

Питання для самоконтролю

1. Що таке масова частка?
2. Як обчислити фактор еквівалентності солі (навести приклад)?
3. Розрахувати наважку для приготування 2 л розчину калій гідроксиду із масовою часткою 2%.
4. Для чого використовується бюретка в хімічному аналізі?